

Jens Wilkens, *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*, III. Fremdelemente, Band 1: eč – bodis(a)v(a)tv, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2021, XXXVIII + 165 sayfa, ISBN 978-3-515-13114-8.

Uigurisches Wörterbuch'un üçüncü bölümünün ilk cildi yukarıdaki adla yayımlandı. Klaus Röhrborn'un ilk fasikülü 1977'de, altıncı ve son fasikülü de 1998'de yayımlanan sözlüğü daha sonra yeni bir formatta Göttingen Akademisinin bir projesi olarak 2010, 2015, 2017 yıllarında üç cilt halinde yayımlandı.¹ Aynı projeden *é – i*

¹ Bu konuda tanıtımına bakınız: M. Ölmez, "Uigurisches Wörterbuch", *Türk Dili*, Aralık 2017, 68. yıl, 792. Sayı: 168-169; https://www.academia.edu/35442189/Uigursiches_Worтерbuch_Neubearbeitung_pdf.

harflerini içeren fiil cildi 2020’de Z. Özertural ve K. Röhrborn’un çalışması olarak çıktı. Burada yer vereceğimiz J. Wilkens’in çalışması ise bu projenin 5. kitabı olup *é, ı, i, o, ö, u, ü* ve *b - bodisav* arası yabancı kelimeleri ele alır. Göndermeler, düzeltmeler hariç sözlükte yaklaşık 415 maddeye yer verilir. Yabancı veya yabancı kökenli 400’ün üzerindeki, bu sözün maddebaşı Almanca ve Türkçe karşılıklarıyla verilir, örnek cümlelerin ise Almanca çevirisi yer alır.

Almanca ve Türkçe ön söz, giriş, yeni kısaltmalar ve kaynaklar (ilk dört cilde ilave 250’ye yakın kaynak, yeni kaynak yer alır) ile başlayan çalışma (XXXVIII sayfa) sözlük ile devam eder (165 sayfa).

Bu sözler arasında *ujik* ‘harf, ideogram, hece, alfabe, metin, edebiyat’ gibi sekiz sayfada ele alınan örnekler de yer alır, buna göre *ujik* Soğudca olup *’wj’k* sözünden gelir. Bugün Moğolcada canlı olarak kullanılan ve Eski Uygurcadan alınan söz Tuvacada kullanılmaya devam eder (Ölmez 2017: 287b).

Buraya göre bugün kullandığımız Farsça kökenli *bağ* ‘bağ, üzüm bağı’ ilk kez Uygurca döneminde görülür.

Dikkat çeken sözcüklerden bazıları:

baga: *baga tarhan*,

bağcı ‘bağcı, bağban’, daha o dönem Uygurcaya girmiş. Tabii bu tür İranî unsurların, özellikle Yeni Farsçaya yakın şekillerin, Moğolca sözlerin tarihinin esasen 13. yy. ve sonrası olduğunu belirtmem gerekir.

bagdat ‘Bağdat’, *bavél* ‘Babil’ gibi bizim coğrafyamıza yakın şehir adları da ilk kez bu dönemde görülür.

bahşı (s. 88-95), *baltu u/o*, *bars* (s. 109-112), son yüzyılda birçok kez ele alınmıştı, burada hepsi toplu olarak, örneklerle yer almaktadır.

basa sözü Soğudca olarak açıklanır ve *< ps’ ~ ps’h* olarak gösterilir. Sözcüğün ‘Defektiveschreibungen’, yani eksik ünlüyle yazılışı da

bu görüş için bir dayanak olarak sunulur. İlk hecedeki ünlünün yazılmayışı Soğudca oluşu konusunda bana göre tek başına bir dayanak teşkil etmez. Buna benzer eksik yazımlı Türkçe kökenli veya kökeni açık olmayan başka örnekler de vardır: *kltı* → *kaltı*, *kḡ* → *kaḡ*, *kra* → *kara*, *kraḡu* → *karḡu*, *bk* → *bek*, *blgü* → *belgü*, *brt* → *bert*, *krgek* → *kergek*, *tvar* → *tavar*, *tḡri* → *teḡri*, ilk elde aklıma gelenlerden. Daha fazlasını *Uygurca Sözlük*'ümde bulabileceksiniz. *basa* bugün çok sayıda Türk dilinde, özellikle de güney Sibiry Türk dillerinde (ilaveten Sarı Uygurcada) görülür; *basa*'nın bu dillerde Moğolcadan geri ödünçleme olup olmaması başka bir değerlendirme konudur. J. Wilkens'in değindiği Türkçe *bas-* ile bağı ve çok sayıdaki örnek için, Yong-Söng Li'nin çalışmasında *basa* maddesine bakılmalıdır. *basa* ve benzeri konumda olan sözler için şunu da ilave etmem gerekir: Bugünkü Türk dillerinin çoğunda görülmeyen, bazen hiçbirisinde görülmeyen Türkçe sözler Moğolcada kullanılmaya devam edebilmektedir: Moğolca *egel* < = Eski Uygurca *égil* (*kara égil bodun* dolayısıyla bk. Ölmez 2009: 144-148). Bu tür sözlerden bazıları Tuvaca ve Yakutçada kullanılmaktadır. Bu sözle, Tuvaca ve Yakutçadaki Eski Türkçe mirası sözlerin hepsinin Moğolcada sürdüğünü söyleyemiyorum.

Bugün bizim için tanıdık gelen sözlerden 'beyaz' da ilk kez bu dönemde görülür: *bayaz*.

bêçin için runik harfli yazıtlardaki şekli ve kökeni konusunda (Ölmez 1997, 179-180).

bodisatav (s. 148-164) 15 sayfadan fazla örnek ve açıklamayla ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

İlk kez bu dönemde, elbette son dönem Uygur (hukuk) metinlerinde çeşitli Arapça – Farsça sözler de yer alır: *ırsul*, *ikbal*, *umar* vb.

“Kökeni bilinmiyor” olarak yer verilen sözler de yer alır: *idirili* (kişi adı).

inçu 殷周, *iñçiu* 雍州 yer adı ile ilgili ayrıntılar 2022'de çıkacak olan çalışmamda yer alacak.

işvaré ~ *işvara* da ayrıntılı ele alınmıştır, bu konuda yine 1997'deki çalışmamda yazıtlardan örnekler yer almıştı (s. 184-185).

Sözlükte Moğolca birkaç sözcük, kişi adı da yer alır: *oba* 'yığılı taştan anıt', *ögödey*, *ölçey*, *bagatur* 'bahadır, kahraman', *bagurçı*, bayan. Bunlardan özellikle *oba* sözü bugün Tuvacada *ovaa* olarak kullanılır (bu konuda bk. Ölmez 2007: 229b).

onjin daha önce 亡人 *wangren* sözüne bağlanmıştı, burada ise 魁神 *wang shen* sözüne bağlanır.

Çok önceki döneme ait bir metinde 'Bizans' için *vrom* (*from*?) şeklinde geçen söz daha sonraki dönemlere ait, daha yeni metinlerde başka bir yolla tekrar ödünçlenmiş ve *urum* şeklini almıştır, burada *urum* şekli de görülür.

uştmah da yine ilk olarak bu dönemde Türkçede görülmeye başlar.

Genel anlamda Türkçe, özel anlamda Eski Türkçe için birinci sırada bir kaynak olarak yerini alan bu titiz çalışma için yazarı kutlar, *Uigurisches Wörterbuch* çalışmalarını başlatan hocam Klaus Röhrborn'a da şükranlarımı sunarım.

Gönderme yapılan çalışmalar:

Yong-Söng Li, 2004: *Türk Dillerinde Sontakılar*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 40, İstanbul.

Ölmez, M., 1997: "Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler (2)", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7: 175-186.

Ölmez, M., 2007: *Tuwinischer Wortschatz mit alttürkischen und mongolischen Parallelen - Tuvacanın Sözvarlığı Eski Türkçe ve Moğolca Denklikleriyle*: Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

Ölmez, M., 2019: *Uygur Hakanlığı Yazıtları*, BilgeSu yay., Ankara.

Mehmet Ölmez, İstanbul
olmez.mehmet@gmail.com

Not: Bu tanıtma çok az farkla ilk olarak <https://istanbul.academia.edu/MehmetOlmez> sayfasında 13.08.2021'de yayımlanmıştır:

https://www.academia.edu/50854532/Jens_Wilkens_Uigurisches_W%C3%B6rterbuch_Sprachmaterial_der_vorislamischen_t%C3%BCrkischen_Texte_aus_Zentralasien_III_Fremdelemente_Band_1_e%C4%8D_bodis_a_v_a_tv_Franz_Steiner_Verlag_Stuttgart_2021_XXXVIII_165_sayfa_ISBN_978_3_515_13114_8